

Stehlík, Petr

Celkové shrnutí a závěry

In: Stehlík, Petr. *Problém delimitace některých slovtvorných postupů a prostředků ve španělštině*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 153-161

ISBN 978-80-210-8339-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135815>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

7. CELKOVÉ SHRNUÍ A ZÁVĚRY

V úvodu této knihy jsme si předsevzali prozkoumat morfologické, nebo přinejmenším v rámci lexikální morfologie studované¹ způsoby tvoření slov a zmapovat jejich přechodové oblasti tvořené periferními mechanismy a prostředky, jejichž charakteristiky se v různých směrech odchyľují od prototypu, který jsme se pokusili určit na základě hlavních definičních rysů stanovených pro každý slootovorný postup² v reprezentativní odborné literatuře. Poněvadž zjištěné rozdíly v klasifikaci hraničních slootovorných modelů či morfémů úzce souvisejí s aplikací různých kritérií a jejich prioritou u jednotlivých autorů zde citovaných zdrojů (viz *Bibliografie*), těžištěm naší výzkumné práce se logicky stala právě definiční a klasifikační hlediska, o něž se rozličné interpretace týchž periferních mechanismů a prostředků nejčastěji opírají.

Naším hlavním cílem však bylo prověřit hypotézu, podle níž ostré hranice mezi jednotlivými typy komplexních jazykových jednotek ani způsoby jejich tvoření ve skutečnosti neexistují, a místo nich máme co do činění pouze s graduálními přechody v rámci jednoho kontinuálního celku. Při pohledu na naše souhrnné schéma (viz následující strana) by se mohlo zdát, že tomu tak skutečně je: interfixy s fonematičnou funkcí (např. *cafe-c-ito* ‚kafíčko‘) lze umístit na hranici mezi fonologií a morfologií, slootovorné užití koncovek (např. *coronel*

1 Tato výhrada se týká zejména syntagmatické kompozice.

2 Popsanou metodu jsme nezvolili pouze v kapitolách o interfixaci a parasyntéze, jež jsou problematické už ze své definice. Jakýkoliv pokus o stanovení prototypu a vymezení periferních oblastí je v těchto případech zbytečný (bližší důvody viz kap. 4 a 5).

7. Celkové shrnutí a závěry

MORFOLOGIE		SYNTAX			
FLEKTIVNÍ	LEXIKÁLNÍ		FRAZELOGIE		
Flexe	Derivace	Kompozice			
Tvarosl. změna → <i>coronel-a, manzana, -o</i> <i>cost(ar)-a, -o, limpi(o)-ar</i> <i>negroide</i>	Sufixace ← <i>nefritis</i> <i>negroide</i> <i>ovoide</i>	Konfixace <i>nefropatía</i> <i>cruciforme</i>	Lexikální ← <i>aguardiente</i> <i>arco iris</i>	Syntagmatická ↔ <i>agua pesada</i> <i>arco iris</i>	Frazeologizace → <i>agua de borrajas</i> <i>negocio redondo</i>
	Apreciativní sufixace (volná derivace) <i>librito, pobrete, tontarro</i>				
	↑ <i>(café-cito, buen-ecito, vent-arrón)</i>				
	(Interfixace) <i>cafecito, buenecito, ventarrón</i>				
	← Fonolog. proces (café-c-ito)				
	Prefixace <i>neología</i>	Konfixace <i>biología</i>			
	↑ (([en _{AI} [botella] _{IV}] + -ar)				
	Derivační parasynéza <i>embotellar</i>	Kompozičně-derivační parasynéza <i>mileurista, pordiosero</i>			

Schéma 12

,plukovník' > *coronel-a* ,manželka plukovníka'; *manzana* ,jablko' > *manzan-o* ,jabloň'; *costar* ,stát, mít cenu' > *cost-o* ,náklady', *cost-a* ,výdaj'; *limpio* ,čistý' > *limpi-ar* ,čistit') a apreciativní sufixace obecně tvoří přechod mezi flektivní a lexikální morfologií, v jejímž rámci je díky konfixaci problematické i základní vymezení kompozice a derivace. Přesahy směrem k prefixaci nebo sufixaci vykazují rovněž parasyntéza a interfixace. Tvorbu víceslovných pojmenování pak můžeme z oblasti kompozice buď částečně, nebo úplně vyloučit jako proces lexikalizace syntaktických konstrukcí, jenž nemá s morfologickými postupy již nic společného – čímž se dostáváme až na nejasnou hranici mezi morfologií, frazeologií a syntaxí.

Toto všechno by ale byla pravda jen tehdy, pokud by veškerá definiční a klasifikační kritéria byla průkazná, uplatňovaná objektivně a symetricky a nepůsobily by zde žádné další externí faktory. Než tedy vyneseme náš finální verdikt, bude nejprve vhodné celkově zhodnotit relevanci a průkaznost hlavních delimitačních kritérií, s nimiž jsme se na těchto stránkách opakovaně setkávali.

7.1 Hlavní delimitační kritéria a jejich relevance

Vůbec nejuniverzálnější je nesporně **hledisko sémantické**, což v souvislosti s tvorbou komplexních významových jednotek asi nikoho nepřekvapí. Toto kritérium zahrnuje řadu různých aspektů, z nichž prvním je logicky předpoklad existence alespoň minimálního sémantického obsahu slootovorného elementu. Na základě této vlastnosti je možné přesvědčivě zpochybnit morfemický charakter velké většiny údajných interfixů, ale jak jsme se přesvědčili u Almely Péreze (1999), s odkazem na „instrumentální význam“ se dá i tato na první pohled nepřekonatelná překážka snadno obejít.

Další sémantické kritérium se týká opozice gramatického a lexikálního významu, která však prokazatelně nemá binární povahu (derivační afixy z tohoto pohledu zauímají spíše středovou pozici), a nemůže proto spolehlivě posloužit ani k rozlišení flektivních a derivačních sufixů, natož afixů a afixoidů. O graduálním charakteru uvedeného protikladu nejlépe svědčí různé funkce rodových koncovek (viz schéma 3 na str. 41).

Spolehlivějším vodítkem je, alespoň pro vymezení hranice mezi derivací a kompozicí, opozice obecného a specifického významu, i když ani zde nelze hovořit o protikladu binárním. Nejdůsledněji je toto hledisko uplatňováno u vázaných morfémů adjektivního původu vyskytujících se výhradně v antepozici (srov. např.

7. Celkové shrnutí a závěry

prefixy *hetero-*, *homo-*, *neo-*, *paleo-* s konfixy *hagio-*, *necro-*), zatímco u zcela konkrétních číslovkových předpon paradoxně není na tento faktor brán zřetel.

Mnohem důležitější je pro španělské morfology existence vhodné a zavedené sémantické kategorie afixů, která jim bez větších potíží umožnila začlenit mezi standardní předpony původem adjektivní elementy *maxi-*, *mini-*, *macro-*, *micro-* a *neo-*, *paleo-*. Vzhledem k odlišné metodě klasifikace přípon a předpon ve španělštině³ je v případě sufixace toto hledisko irelevantní. Kromě morfému *-oide* o zařazení původně lexikálních morfémů mezi sufixy nebo neoklasické komponenty složených slov nerozhoduje ani kritérium obecnosti či konkrétnosti významu, o čemž nejlépe svědčí významová ekvivalence sufixu *-itis* a sufixoidu *-patía* (např. *nefritis*, *nefropatía* ‚onemocnění ledvin‘). Zde jednoznačně dominuje hledisko etymologické, k němuž se ještě vrátíme podrobněji.

Pravděpodobně nejkontroverznější sémantickou charakteristikou, často uváděnou a zároveň relativizovanou jako hlavní kritérium pro rozlišení nominálních syntagmatických kompozit a frazeologických jednotek, je významová kompozicionalita složenin oproti nedělitelnému a netransparentnímu významu idiomů (*locuciones*). Nicméně idiomaticnost může být chápána rovněž jako přítomnost implicitních významových rysů v jinak zcela kompozicionálních souslovích s pojmenovávací funkcí, takže toto hledisko je velmi nespolehlivé. Za směrodatnější, i když také nikoliv zcela exaktní, lze proto považovat jiné kritérium, přesahující však již oblast jazyka: nominální syntagmatické složeniny slouží jako primární pojmenování pro mimojazykovou skutečnost, zatímco nominální frazémy pouze vystihují určitý jev nebo situaci s odkazem na konkrétní historický, literární či kulturní fenomén, a plní tedy spíše funkci atributivní.

Základem pro definici a klasifikaci jednotlivých typů derivačních morfémů je jejich stabilní pozice v odvozeném výrazu (předpony se kladou před základové slovo, přípony stojí za ním), a proto hned na druhém místě musíme zmínit právě **kritérium poziční specializace**. Z inventáře španělských prefixů a sufixů tak lze jednoznačně vyloučit veškeré z tohoto pohledu nevyhraněné či flexibilní elementy, které ve slově mohou zastávat počáteční i koncovou pozici (např. *-grafo-*, *-logo-*), a náležejí tudíž do skupiny tzv. afixoidů nebo konfixů, pokládaných dnes ve španělštině až na výjimky za lexikální morfémy. Obzvlášť vypovídající je aplikace tohoto kritéria na údajné případy interfixace, poněvadž nás nevyhnutelně přivádí k závěru, že alespoň ve španělštině nemůže

³ Kromě apreativních sufixů jsou všechny španělské přípony klasifikovány podle gramatické kategorie, již tyto morfémy přiřazují odvozenému slovu; klasifikace předpon je naproti tomu primárně založena na hledisku sémantickém.

být o žádném takovém slootovorném postupu řeč. Ve španělštině sice existují četné spojovací segmenty, jež se na tvorbě nových slov podílejí a vyskytují se výhradně mezi lexikální bází a příponou, ty však postrádají jakýkoli významový rys, a lze je tedy jakožto derivační morfémy zpochybnit ze sémantického hlediska. Údajné interfixy s prokazatelným významem (např. *-urr-*, *-arr-*, *-et-*) zase diskvalifikuje jejich poziční flexibilita (např. *vent-arr-ón* ‚silný vítr, víchr‘ – *tont-arro* ‚velmi hloupý, hlupák‘), o níž se kupodivu žádný ze zde citovaných zdrojů ani nezmiňuje.

Ve spojitosti s afixoidy se zdá být relevantní také **hledisko kombinatorní**, neboť tyto elementy dávají někdy vzniknout novým výrazům i v kombinaci s derivačním afixem (např. *-grafo* > *ágrafo* ‚neschopný psát, agrafik‘), což nepřimo svědčí o jejich lexikální povaze – pouhým spojením dvou afixů bez báze nelze žádné slovo utvořit. Ani toto kritérium ovšem není zcela průkazné, jak nám dokládají případy formací odvozených od dnes již standardních prefixů *auto-* a *mono-* (*autismo*, *autista*, *monismo*). Lingvisté, kteří derivační charakter konfixů přesto obhajují, každopádně přišli ještě s jinou variantou tohoto distribučního kritéria, která jim umožňuje výše zmíněný problém vyřešit: řecké a latinské vázané morfémy jsou podle nich afixy pouze v kombinaci se samostatným slovním základem, kdežto spojení dvou konfixů již představuje skládání slov. Další alternativou je označit za lexikální bázi pouze jeden z afixoidů a druhému přiznat funkci afixu (předpony nebo přípony).

Zcela zásadní podmínkou, která je však natolik samozřejmá, že o ní kromě sufixace u žádného jiného morfologického postupu nenajdeme téměř zmínky, je **slootovorná funkce** přípon kontrastující s tvaroslovnou funkcí koncovek. Připomeňme, že podle některých španělských i zahraničních odborníků tvoří apreativní přípony zvláštní skupinu morfémů, jež se nacházejí na pomezí derivace a flexe, neboť údajně neslouží k tvorbě nových lexikálních jednotek v pravém slova smyslu. Ve skutečnosti se za tímto argumentem skrývá směřování samotného neologizačního procesu s lexikografickým podchycením takto utvořených výrazů, což v žádném případě není totéž. Podobně bychom mohli pochybovat o slootovorné funkci apreativních předpon (např. *hiper-*, *super-*, *ultra-*), které lze rovněž používat k modifikaci slov přímo v procesu řeči a náležejí tedy také k tzv. potestativním afixům. I toto kritérium proto musíme zavrhnout jako neprůkazné a nespolehlivé⁴.

4 Stačí připomenout zcela běžné adverbium *brevemente* ‚krátce‘, chybějící až do posledního vydání z roku 2014 i v *DRAE*.

7. Celkové shrnutí a závěry

Pro vymezení kompozit bylo alespoň v minulosti zcela klíčové **hledisko pravopisné** (tj. grafické), jehož zrelativizování v osmdesátých letech mělo fatální důsledky. Až do té doby byly za pravé složeniny pokládány pouze univerbální jednotky, zatímco víceslovná pojmenování tvořila jen pomezí skupinu tzv. *compuestos improprios*. Záslouhou Bustose Gisberta (1986) ale většina prací z devadesátých let klade důraz na sémantickou a referenční jednotu těchto dříve nepravých složenin a označuje je za syntagmatická kompozita. Jak už jsme ovšem uvedli, sémantické hledisko je pro vymezení víceslovných pojmenování vůči frazeologismům nedostatečné, a žádné jiné skutečně exaktní a všeobecně přijímané kritérium dosud nebylo nalezeno.

Syntagmatická kompozice nás plynule přivádí k **syntaktickému hledisku**, které má z pochopitelných důvodů pro delimitaci morfologických slovtvorných mechanismů spíše podružný význam. Neúspěšný pokus RAE omezit tento typ skládání slov pouze na konstrukce, jež nemají standardní syntaktickou strukturu, nám ale jasně ukazuje, že pokud určité kritérium odporuje většinovému názoru nebo zavedené tradici, nemá ani přes sebevětší exaktnost šanci se prosadit.

Ač to na základě proklamovaných synchronních kritérií nemusí být zřejmé, při klasifikaci slovtvorných postupů dodnes hraje nezanedbatelnou roli diachronní přístup, a to i přesto, že španělská morfologie se přibližně od sedmdesátých let nacházela pod silným vlivem generativistických teorií a mnoho lingvistů se tehdy pokoušelo od veškeré historické zátěže oprostít. V oblasti odvozování slov je tak stále patrné tradiční pojetí prefixace coby jednoho z typů kompozice, jež se v praxi projevuje mnohem snadnějším pronikáním morfémů lexikálního původu⁵ do inventáře španělských předpon, nežli je tomu u sufixace. Pro vymezení obou základních typů derivace vůči kompozici navíc zůstává hlavním a v současné době důsledně zamlčovaným kritériem **hledisko etymologické**, které je nicméně aplikováno na prefixaci a sufixaci asymetricky: zatímco v případě předpon dnes tvoří nepřekročitelnou hranici nominální původ řecko-latinských elementů, byť byly ve španělštině vždy vázané a pozičně specializované, u sufixace představuje zásadní překážku již samotný lexikální původ afixoidu bez ohledu na slovní druh původního řeckého nebo latinského výrazu. Jak jsme zjistili, toto kritérium má u španělských morfologů prioritu dokonce i před jinak relevantním hlediskem sémantickým (viz např. klasifikace prakticky ekvivalentních morfémů *-itis* a *-patía*).

5 Zde máme na mysli především nově ustanovenou skupinu adjektivních prefixů.

Nerozlučně spjata s diachronním přístupem je také moderní pojetí parasyntézy, jež byla koncem 19. století definována jako souběžná kompozice a sufixace. Podmínka jejich simultánnosti totiž vyžaduje **ověřování chronologie slovotvorných procesů**, aby bylo možné rozlišit skutečné parasyntetické formace od sekundárně odvozených slov. To však už ze své podstaty předpokládá diachronní metodu analýzy, ke které španělští morfologové marně hledali synchronní alternativu. Spíše nouzovým a přechodným řešením bylo zpochybnění parasyntézy jako takové za pomoci konceptu potenciálního slova, ale v novějších pracích se definice derivační parasyntézy opět přibližuje tradičnímu pojetí (až na nový pojem diskontinuálního afixu), zatímco kompozičně-derivační parasyntéza byla jednoduše odsunuta stranou jako ve španělštině neproduktivní způsob tvoření slov.

Ověřování existence mezičlánků a chronologie slovotvorných procesů implikuje rovněž interfixace, která však byla jakožto derivační postup dostatečně zpochybněna už ze sémantického hlediska, čímž byl tento problém automaticky vyřešen.

7.2 Další faktory

K právě uvedeným kritériím je ale ještě třeba přičíst avizované externí faktory, které můžeme rozdělit do tří bodů.

- 1) *Módní trendy v lingvistice*. V případě slovotvorby se jedná prokazatelně pouze o vliv transformační a generativní gramatiky, který byl zato ve španělské morfologii dlouhodobý a velmi silný. Podceňování významového hlediska (pro tento směr charakteristické) totiž umožnilo jak uznání morfematické povahy interfixů bez jakékoli sémantické funkce, tak dočasný příklon většiny lingvistů k názoru, že konfixy jsou i přes svůj lexikální význam derivačními morfémy. Do teoretického rámce generativní gramatiky však spadá i koncept potenciálního slova a Aronoffova hypotéza o binární ramifikaci, jež přispěly ke zpochybnění parasyntézy. Stejnému vlivu lze připsat rovněž setření hranice mezi morfologií a syntaxí v případě syntagmatické kompozice.
- 2) *Síla tradice*. Opačně působícím činitelem je tradiční pojetí morfologie, které po odeznění módní vlny generativismu ve Španělsku opět převážilo. Dob-

7. Celkové shrnutí a závěry

rým příkladem jsou i v tomto ohledu afixoidy, jejichž nové vymezení vůči prefixům a sufixům odráží diachronní, etymologické hledisko. Větší důraz je ale obecně kladen také na sémantickou povahu slovtvorných morfémů, což zásadním způsobem přispělo ke ztroskotání konstruktů interfixace jakožto jednoho ze způsobů odvozování slov ve španělštině.

- 3) *Individuální faktor*. Poněvadž vývoj jazykovědy (jako ostatně všech oborů lidského poznání) určují nebo alespoň ovlivňují jednotlivci, podceňovat nelze ani vliv konkrétních španělských a zahraničních lingvistů. Zásahu o dočasně nezpochybnitelnou pozici interfixace tak můžeme jednoznačně přiznat Portolésovi ([1988] 1993 a 1999), opačnou roli zase Martínu Camachovi (2002); s myšlenkou zařazení konfixů mezi derivační morfémy přišel Alba de Diego (1983) a nejsilněji ji prosazoval Rainer (1993 a 1999); více-slovná pojmenování začala být považována za standardní kompozita zásluhou Bustose Gisberta (1986) a za frazeologismy zase zejména díky Corpas Pastor (1996). Není třeba dodávat, že individuální faktor působí nejsilněji v synergii s módními trendy (viz bod 1).

7.3 Otázka kontinuální povahy a graduální klasifikace slovtvorných mechanismů

Vrátíme-li se k hypotéze o graduálně organizovaném kontinuu slovtvorných mechanismů a nemožnosti postihnout tento celek prostředky tradiční diskrétní lingvistiky, musíme konstatovat, že o pravdivosti tohoto náhledu nejsme zcela přesvědčeni.

Všechna popsaná kritéria se dají různě kombinovat, lze jim přiřadit větší či menší důležitost nebo je zcela ignorovat, aby vyhovovala předem očekávanému, či přímo zamýšlenému výsledku, takže význam výše zmíněných externích faktorů je dost možná větší než relevance libovolného objektivního kritéria. Naše schéma tak v konečném důsledku nemusí odrážet reálné graduální přechody mezi jednotlivými slovtvornými postupy, modely nebo jednotkami, nýbrž jen navrstvené, a proto nutně rozostřené pohledy (tj. názory významných španělských a zahraničních odborníků) z více úhlů na jedinou skutečnost. Není pochyb o tom, že graduální klasifikace všech hlavních způsobů tvoření slov je možná (a na základě sémantického hlediska vlastně i nevyhnutelná), ale stejně tak lze stanovit jasné hranice a periferní procesy odsunout stranou jako výjimky.

Jedinou prokazatelně tranzitorní a zároveň graduálně členěnou oblastí je podle našeho názoru hranice mezi derivací a flexí, kterou jsme se pokusili zachytit ve schématech č. 3 a 5, ale právě případ rodových koncovek nám jasně odhalil i hlavní nebezpečí jakékoli graduální klasifikace – tím je subjektivní volba prototypu, pro kterou přirozeně platí všechny předchozí výhrady ohledně objektivnosti jednotlivých kritérií.

Pokud jde o afixoidy či konfixy, jako nesporný se nám jeví jejich duální charakter (lexikální a afixální), avšak v rámci této skupiny není žádné další odstupňování směrem k centru nebo periférii objektivně možné ani nutné: homogenní přechodovou oblast mezi derivací a kompozicí totiž tvoří ony samy. Totéž lze říci i o elementech *anti-* a *pro-*, tentokrát ale ve vztahu mezi kategoriemi předpon a předložek.

Hranice mezi syntagmatickými složeninami a frazeologismy je pak z lingvistického hlediska naprosto nezřetelná, neboť jediné alespoň intuitivně funkční kritérium pro jejich rozlišení (základní pojmenování mimojazykové skutečnosti oproti přirovnání či odkazu k všeobecně známému fenoménu) není čistě jazykové.

Abychom ale tuto práci zakončili pozitivně, přestože se nám nepotvrdilo, že morfologické slovtvorné mechanismy tvoří opravdu jeden spojitý celek, pro jehož popis jsou tradiční diskrétně vymezené kategorie nedostatečné (což je samo o sobě pozitivní), můžeme alespoň konstatovat, že naše zkoumání jednotlivých definičních a klasifikačních hledisek za účelem stanovení prototypu a zpřesnění dosavadních klasifikací nebylo zbytečné, neboť nám umožnilo přinejmenším poodhalit skutečné příčiny zde analyzovaných problematických jevů. A jak jsme zjistili, nesystematická, a v některých případech subjektivní aplikace určitých kritérií v kombinaci s vlivem tradice a módních trendů představuje ve španělské morfologii daleko větší problém než údajná překonanost diskrétního pojetí lingvistiky.

